

GESHE RABTEN

Mintea în buddhismul Mahayana

Cuvânt înainte:
GONSAR TULKU RINPOCHE

Traducere din tibetană și editare:
STEPHEN BATCHELOR

Traduce din limba engleză:
WALTER FOTESCU

EDITURA HERALD

București

CUPRINS

Cuvânt înainte	5
Prefața autorului	13
Prefața traducătorului	14
Introducere	17

Partea I

Un model epistemologic al minții	23
---	-----------

Capitolul I. Subiecte	25
Capitolul II. Percepția și concepția	39
Capitolul III. Minte ideală	59
Capitolul IV. Minte ne-ideală	83
Capitolul V. Obiectele	101

Partea II

Un model psihologic al minții	111
--------------------------------------	------------

Capitolul VI. Minți originare și factori mentali	113
Capitolul VII. Factorii mentali omniprezenți, factorii care determină obiectul și factorii variabili	123
Capitolul VIII. Factorii mentali benefici	141
Capitolul IX. Factorii mentali dăunători	155
Bibliografie	187

CUVÂNT ÎNAINTE

La întrebarea care este aspectul esențial al buddhismului, răspunsul nu este nici Buddha, nici Iluminarea, nici realitatea ultimă, nici vreo anume divinitate, ci ființele vii. Toată învățătura lui Buddha are în centru ființele vii. Dharma nu este altceva decât o explicație despre situația ființelor vii, despre cauza acestei situații și modul cum poate fi ea ameliorată. Samsara și Nirvana, la fel ca și iluminarea deplină, nu sunt decât situații ale ființelor. Datorită existenței ființelor vii, învățătura despre Dharma este atât de relevantă și de necesară. Mai mult decât atât, ființele vii sunt cele care dau semnificație tuturor lucrurilor.

Valoarea unui obiect, a unei activități sau a unei idei poate fi apreciată numai în termenii efectului asupra ființelor vii. În lipsa unei relații cu ființele vii, nu există nici o modalitate de a stabili ce e corect și ce e greșit, ce este util sau inutil, ce este pozitiv sau negativ. Ființele vii stau la temelia tuturor concepțiilor, eticilor și practicilor. De exemplu, hrana este considerată un obiect foarte util pentru ființele vii, deoarece le ajută să rămână în viață, în timp ce otrava e considerată ceva dăunător și negativ, fiindcă le pune viața în pericol. În același fel, calitatea unui gând sau a unei acțiuni se stabilește pe baza efectului asupra ființelor vii. Anumite obiecte, bijuteriile de exemplu, se consideră că au o mare

valoare, dar valoarea aceasta le este atribuită de ființele vii, în speță de oameni. Pietrele în sine nu au nici o valoare intrinsecă. În ce privește metodele și sistemele științifice, religioase și filosofice, valabilitatea și eficiența lor pot fi stabilite doar în termenii rezultatelor pe care le aduc ființelor vii. De exemplu, un dezastru natural este un dezastru numai dacă afectează ființele vii.

Cum am menționat deja, învățăturile lui Buddha, cu toate diferitele lor aspecte și niveluri, se preocupă exclusiv de ființele vii. Tot conținutul lor se referă la ființele vii, are în vedere binele ființelor vii și este menit a fi practicat și realizat de ființele vii.

Motivul pentru care ființele vii joacă un rol atât de important constă în caracteristicile lor cu totul deosebite. Din întreg domeniul fenomenelor, ființele vii sunt singurele care posedă minte și conștiință. Calitatea extraordinară a ființelor vii este cea a minții lor. Mintea este cea care le permite să cunoască, să simtă, să gândească, să-și amintească, să aspire. Acestea sunt principalele caracteristici care disting complet ființele vii de restul fenomenelor, indiferent ce formă au, de la cele mai mari până la cele mai mărunte, și indiferent dacă stau pe două picioare, pe patru, șase, sau chiar mai multe.

De exemplu, oricât de sofisticată ar fi funcționarea unei mașini, ea nu va fi niciodată în stare să simtă nici cea mai mică plăcere sau durere. Astfel, în orice fel ar manipula o persoană un computer, cu excepția efectului pe care l-ar putea avea asupra proprietarului respectivului obiect, din felul

cum este tratată acea mașină nu rezultă nici o acumulare de acțiune (Karma) pozitivă sau negativă. Niciodată nu poți omori un computer, de orice mărime ar fi el! Dar poți comite cu ușurință eroarea gravă de a ucide o furnică.

Oricine este înzestrat cu minte sau conștiință satisface definiția unei ființe vii și i se cuvine locul cel mai respectat și cea mai mare atenție din întregul domeniu al existenței. Toate nivelurile eticii buddhiste sunt bazate pe o piatră de temelie, care este *Ahimsa*, a nu face nimănui rău cu bună știință. Prin urmare, a înțelege natura minții sau a conștiinței, unica și cea mai importantă caracteristică a ființelor vii, este un aspect esențial al buddhismului. Mintea este cea răspunzătoare de toate activitățile și consecințele lor, atât la nivel individual cât și colectiv, așa cum a spus maestrul Candrakirti în *Madhyamakavatara*:

Mintea este cea care a produs lumea ființelor vii și lumea care o conține.

Se spune că toate ființele, fără excepție, provin din Karma.

Dar dacă mintea încetează să mai existe, nici Karma nu va mai fi.

Astfel că toate lumile „conținătoare“ sau, cu alte cuvinte, toate lumile înconjurătoare și locuitorii lor sunt, direct sau indirect, un produs al minții. Mintea aflată sub influența ignoranței și a diferitelor iluzii ne controlează gândurile și acțiunile și dă naștere existenței ciclice a suferinței, pe când mintea eliberată de sub influența iluziilor și a amprentelor lor, împreună cu potențialele sale desăvârșite și benefice, înseamnă atingerea stării de iluminare.

Deși există activități fizice, verbale și mentale, sau Karma, în ultimă instanță acțiunile minții sunt cele răspunzătoare de toate celelalte activități și consecințele lor. Karma este înfăptuită numai prin implicarea minții, fără de care nici o acțiune, pozitivă sau negativă, nu poate fi dusă la bun sfârșit. Buddha a arătat limpede că principalele cauze ale suferinței și fericirii ființelor nu se găsesc în afara lor, ci în mintea lor. Manifestându-se prin acțiuni, stările mentale folositoare și cele dăunătoare generează toate consecințele, dorite și nedorite. Lucrurile exterioare pot servi numai ca o condiție, dar cauza decisivă a tuturor experiențelor se află în mintea ființei vii. Acesta este unul din aspectele centrale ale filosofiei buddhiste. Mai mult decât atât, însăși existența fenomenelor este stabilită și confirmată de ființele vii. Prin apariția lor în minte, fenomenele sunt desemnate, conceptualizate, analizate și clarificate de către aceasta.

Deși noi experimentăm și folosim neconținut mintea, zi și noapte fără întrerupere și ne identificăm în totalitate cu ea, majoritatea ființelor obișnuite sunt incapabile să o recunoască și ca atare natura ei rămâne ascunsă, la fel cum lumina unei torțe nu o poate lumina pe ea însăși. Deoarece mintea nu posedă însușiri materiale grosiere precum formă, culoare, greutate etc., ea nu este nici vizibilă, nici tangibilă.

Pentru oamenii a căror cunoaștere se limitează la lumea vizibilă, subiectul acesta poate să rămână un mister. În realitate, pe lângă timp, spațiu și materie, există o categorie vastă de fenomene aflate dincolo de datele noastre senzori-

ale obișnuite. În buddhism, fenomenele se clasifică în două categorii: *Samskrta*, sau fenomenele compuse, și *Asamskrta*, sau fenomenele simple. Dintre fenomenele compuse fac parte: *Jadarupa* sau materia, *Jnana* sau conștiința, și *Viprayukta Samskara*, sau entitățile compoziționale ne-asociate, care includ obiecte precum timpul, viața, ființa etc. Una din trăsăturile comune a tot ce este compus este caracterul tranzitoriu, ceea ce înseamnă schimbare de la un moment la altul, a fi prins într-un proces de apariție și dispariție, a fi compus din părți mai subtile și a fi produs de cauze și condiții.

Mintea, sau conștiința, care în buddhism sunt sinonime, este o asemenea categorie de fenomene compuse. Calitatea sau caracteristica ei specifică este „claritatea“, adică lipsa unor părți fizice și natura cognitivă. Ea are propria ei modalitate de a fi, care nu este împărtășită de alte fenomene compuse precum materia și obiectele ne-asociate. Prin urmare, a încerca să înțelegem mintea în termenii legilor obiectelor fizice este la fel de nepotrivit ca a aprecia calitatea unei broaște țestoase după lungimea părului ei! Fiecare categorie de fenomene are propria ei modalitate de existență, propriile sale caracteristici și funcțiuni. Ele au multe în comun, dar există și deosebiri fundamentale.

În prezent, mintea și corpul sunt unite și legate de forța karmei din trecut, care constituie însăși viața noastră. Ele se susțin reciproc. Corpul nu poate să funcționeze fără forța minții, iar mintea nu se poate susține și funcționa fără suportul constant al corpului.

INTRODUCERE

ROLUL ESENȚIAL AL MINȚII ÎN BUDDHISM

Ca să ilustreze poziția centrală a minții în buddhism, una din cele mai cunoscute scripturi buddhiste, *Dhammapada*, se deschide cu următoarele versuri:

*Mintea este premergătoarea tuturor condiționărilor (rele).
Mintea este conducătoarea și ele sunt produsele minții.
Vorbind sau acționând cu o minte impură,
Suferința te urmează așa cum roata urmează copita bouului.*

*Mintea este premergătoarea tuturor condiționărilor (bune).
Mintea este conducătoarea și ele sunt produsele minții.
Vorbind sau acționând cu o minte pură,
Fericirea te urmează la fel de sigur ca umbra.*

Din aceste versuri rezultă clar că în buddhism existența și experiența nu sunt văzute nici ca evenimente create cu bună știință de un zeu, nici ca întâmplări aleatorii într-un univers haotic, ci sunt rezultatele acțiunilor mentale, verbale și fizice ale ființelor individuale. Mintea nu este un fenomen static, ci un continuum dinamic în fiecare individ, care

crează activitate în ea însăși și inițiază alte activități prin intermediul vorbirii și al corpului. Dacă mintea este influențată de factori insalubri, ea acționează de o asemenea manieră încât pe continuumul ei rămân tendințe și urme din care mai târziu se dezvoltă inevitabil suferințe și nefericire. Dacă acționează într-un mod pozitiv, benefic, tendințele rezultate sunt de asemenea pozitive și generează ulterior forme de existență agreabile.

Pe lângă crearea unor experiențe specifice în cadrul fiecărei vieți, mintea este de asemenea răspunzătoare pentru determinarea formei stării de existență. Fiecare naștere, umană, animală, divină sau de altă natură, este produsă de tendințele dominante și urmele care devin manifeste în momentul morții din existența precedentă. Nu există așadar nici o formă de experiență care să nu-și aibă în ultimă instanță rădăcinile în minte și activitățile sale.

În continuitatea ei, mintea nu are nici început, nici sfârșit. Fluxul conștiinței manifest în noi în prezent are o istorie ce se întoarce în trecut fără nici un punct pe care să-l putem identifica drept momentul inițial. La fel, el va continua indefinit și în viitor, chiar și după ce, prin practică și efort, el a fost transformat în mintea unui Buddha; dintr-un timp fără de început și până în prezent, mintea și activitățile sale au produs continuu stări existențiale nesatisfăcătoare, ținându-ne legați în ciclul nașterii și al morții. Dar acum că avem parte de o existență umană complet înzestrată, ni se oferă ocazia să facem o schimbare de direcție în existența

noastră, de la suferință și servitute, la fericire și eliberare. Procesul acesta de transformare este în esență o transformare a conștiinței implicând dezrădăcinarea calităților mentale negative și cultivarea celor pozitive și benefice. Același proces prin care mintea dezvoltă calitățile de validitate cognitivă și virtute morală este calea pe care sunt atinse toate felurile țeluri spirituale. Aceste scopuri sunt stările existențiale superioare din Samsara, eliberarea completă din Samsara, adică Nirvana, și în final starea de Buddha, în care este atins beneficiul suprem pentru sine și ceilalți.

FUNDALUL FILOSOFIC

În cadrul buddhismului există patru direcții majore de gândire filosofică, reprezentate de școlile Vaibashika și Sautrantika din Hinayana și școlile Cittamatra și Madhyamika din Mahayana. Lucrarea de față, și îndeosebi conținutul primelor cinci capitole, se bazează în principal pe filosofia Sautrantika. Deși în practică tradițiile buddhismului tibetan sunt considerate de sorginte Mahayana, filosofia clară și relativ simplă a Sautrantika din Hinayana este folosită drept contextul în care sunt formulate inițial structurile logice și epistemologice fundamentale. Se spune că cele patru școli de filosofie buddhistă nu sunt sisteme independente, fără nici o legătură sau prea puțin legate între ele, ci trebuie înțelese ca o dezvoltare progresivă a înțelegerii, ca niște trepte ale unei scări care duce la punctul culminant al gândirii buddhiste,

viziunea Prasangika-Madhyamika. Prin urmare, o imagine clară a poziției Sautrantika acționează ca un fundament solid pentru abordarea ulterioară a dezvoltărilor mai complexe și mai alambicate din școlile Mahayana. În particular, tradiția Sautrantika urmată aici este cea elucidată de Dharmakirti în *Pramana (Șapte tratate despre Mintea Ideală)*, și mai ales în *Pramanavartikka (Comentariu la Mintea Ideală)*.

Un Sautrantika se definește ca un adept Hinayana al tezelor filosofice ce susțin existența reală atât a obiectelor exterioare cât și a percepției. În comparație cu adepții Cittamatra, care afirmă că mintea și obiectele sale au aceeași substanță, ei sunt realiști, deoarece susțin că fenomenele exterioare există cu adevărat și sunt cauzele în dependență de care este produsă conștiința. Dar spre deosebire de Vaibashika, care atribuie realitate substanțială tuturor fenomenelor, realismul lor este temperat de divizarea fenomenelor în entități concrete și abstracte.

Fenomenele concrete sunt acelea care, în virtutea caracteristicilor lor, există independent de orice cuvinte sau concepții. Ele sunt entități momentane, nepermanente, care-și mențin propria lor continuitate cauzală, apărând din cauze și condiții și producând propriile lor efecte. Toate entitățile materiale și mentale, precum și anumite fenomene condiționate, ca de pildă persoană, timp, viață etc., care nu se încadrează în nici una din aceste categorii, sunt considerate fenomene concrete.

PARTEA I

**UN MODEL EPISTEMOLOGIC
AL MINȚII**

CAPITOLUL I

SUBIECTE

Subiectul și obiectul sunt entități interdependente; nu-l putem examina pe unul fără să ne referim la celălalt. Prin urmare, datorită acestei naturi dependente, un *subiect* (lit.: obiect-posesor) este definit ca o entitate efectivă înzestrată cu propriul ei obiect, oricare ar fi natura acestuia. Faptul că subiectul și obiectul sunt interdependente nu înseamnă însă că ele sunt entități care se exclud reciproc. Toate subiectele, în virtutea faptului că sunt fenomene existente, sunt în mod necesar obiecte ale altui subiect. În plus, buddhismul atribuie caracteristici subiective entităților materiale ca și celor nemateriale. Un subiect material este un sunet articulat. Un astfel de sunet, fie că este un termen sau o frază, este subiectiv în sensul că *denotă* un anumit obiect, pe când subiectele nemateriale, cum ar fi cognițiile și persoanele, sunt subiective prin aceea că abordează un obiect prin intermediul facultăților mentale.

Vom explica acum mai în detaliu ce se înțelege prin minte, persoană și sunet articulat. În acest capitol vom exa-

mina caracteristicile generale ale celor trei, iar în restul lucrării vom acorda o atenție specială fenomenului minții.

MINTEA

Toate stările minții, fie că sunt intelectuale, precum discriminarea și recunoașterea, sau emoționale, precum dorința și ura, sunt în mod necesar subiecte; ele nu pot să existe fără perceperea unui anumit obiect. Caracteristicile definitorii ale *minții* sunt claritatea și cogniția. Claritatea se referă aici la natura spațială, non-materială, a conștiinței, adică la lipsa totală de culoare, formă sau dimensiune materială. Dar deși lipsită de aceste proprietăți fizice, ea nu este o simplă entitate abstractă precum spațiul, de exemplu. Căci spre deosebire de spațiu, mintea are de asemenea caracteristicile definitorii ale cogniției. Cogniția este facultatea conștientă de înțelegere care funcționează prin vederea formelor și auzirea sunetelor, precum și prin tot felul de reflecții, inferențe și înțelegeri. Deși are o natură subtilă, cogniția este cu toate acestea un fenomen substanțial, momentan, care își menține propriul continuum cauzal.

Este foarte dificil să recunoști natura aceasta a minții și de aceea au apărut multe teorii contradictorii despre ce este mintea. În prezent e comună identificarea minții cu creierul. Supoziția aceasta pare naturală, dat fiind că observăm senzații de activitate în regiunea creierului ori de câte ori suntem absorbiți în gândire și reflecție. De asemenea organele de simț

ale văzului, auzului, mirosului și gustului sunt toate localizate în cap și par să funcționeze în strânsă asociere cu creierul, căruia îi transmit imediat impresiile senzoriale corespunzătoare. Mai mult, în prezent se întreprind multe cercetări pentru a corela stările de conștiință cu diverse funcții neurologice.

Este adevărat că în creier are loc o activitate intensă legată de conștiință, dar aceasta nu dovedește echivalența dintre creier și conștiință. În corp există o rețea vastă de canale energetice care converg în anumite puncte, unul dintre cele mai importante găsimu-se în creier. Prin canalele acestea curg rapid multe energii subtile care susțin mintea și îi conferă mobilitate. Deoarece mintea are o dependență strânsă de aceste energii, orice activitate mentală determină apariția unei mișcări fiziologice corespunzătoare în canalele energetice și în punctele lor de intersecție. Acesta este motivul pentru care în creier sunt detectate reacții legate de activitatea mentală. Prin urmare, deși faptul acesta arată că mintea este capabilă să cauzeze o mișcare a energiei ce are loc frecvent în creier, el nu constituie un indiciu real că creierul însuși este mintea.

În același mod am putea considera că forțele vitale conținute în elementele corpului sunt mintea. Deși aceste forțe sunt baza tuturor activităților interne ale organismului fizic și sunt capabile să ne producă atât plăcere cât și durere, totuși nici ele nu sunt mintea. Prin mișcarea și interacțiunea lor ele generează diferite senzații corporale care dau naștere imediat unei activități mentale, dar ele nu trebuie confundate cu activitatea mentală în sine.